

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

СОКОЛОВ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.132(477)

**ВИКОНАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ДОРУЧЕНЬ СЛІДЧОГО,
ПРОКУРОРА ПРО ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2019

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Шило Ольга Георгіївна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Погорецький Микола Анатолійович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри правосуддя юридичного факультету, заслужений діяч науки і техніки України;

кандидат юридичних наук, доцент **Луцик Василь Васильович**, Львівський державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін.

Захист відбудеться «26» червня 2019 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «23» травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Підвищення ефективності протидії злочинності, розкриття та розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів у більшості випадків можливі лише в разі застосування дієвих засобів негласного отримання доказової інформації, якими за чинним КПК України (далі – КПК) є негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НС(Р)Д).

Відповідно до КПК НС(Р)Д проводяться стороною обвинувачення та, як свідчить правозастосовна практика, в переважній більшості за дорученням слідчого, прокурора – оперативними підрозділами. Основною правовою підставою для законної діяльності співробітників оперативних підрозділів є доручення слідчого, прокурора, яке за своїми іманентними ознаками та функціональним призначенням в системі кримінальної процесуальної діяльності є кримінальним процесуальним рішенням. Виконання доручення являє собою форму взаємодії слідчого, прокурора та співробітників оперативних підрозділів, ефективність якої залежить від низки чинників, основне місце серед яких належить правовому регулюванню порядку виконання доручення на всіх його етапах, залучення до проведення НС(Р)Д інших осіб, процесуального оформлення використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів при проведенні НС(Р)Д, складання протоколу НС(Р)Д за результатами проведення її окремого етапу тощо.

Дослідженню проблематики проведення та використання результатів НС(Р)Д у кримінальному провадженні присвячено наукові розробки вітчизняних правознавців О.П. Бабікова, М.В. Багрія, Б.І. Бараненка, О.А. Білічак, Р.І. Благути, І.В. Гловюк, В.О. Глушкова, М.Л. Грібова, С.О. Гриненка, Ю.М. Грошевого, О.М. Дроздова, С.В. Єськова, В.А. Журавля, М.П. Климчука, В.А. Колесника, О.Б. Комарницької, С.С. Кудінова, О.О. Левандаренка, Б.Є. Лук'янчикова, Є.Д. Лук'янчикова, В.В. Луцика, Д.Й. Никифорчука, А.В. Панової, Д.П. Письменного, М.А. Погорецького, О.І. Полюховича, О.М. Сала, Д.Б. Сергєєвої, Є.Д. Скулиша, С.Р. Тагієва, С.С. Тарадойни, О.Ю. Татарова, В.Г. Уварова, Д.В. Філіна, С.Б. Фоміна, В.О. Черкова, Р.М. Шехавцова, М.Є. Шумила та інших учених.

Проблемні питання взаємодії слідчого і прокурора з оперативними підрозділами у формі надання/виконання доручень про проведення слідчих дій були предметом наукових праць Ю.П. Аленіна, В.Д. Берназа, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, А.Я. Дубинського, В.С. Зеленецького, В.О. Коновалової, Л.М. Лобойка, В.М. Малюги, А.А. Патики, В.А. Рогожина, Р.Ю. Савонюка, О.М. Суворова, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, А.А. Щадила, О.О. Юхна та інших відомих правників.

Разом із тим, шестирічний досвід застосування КПК показав недосконалість правового регулювання в цій частині, яке зазвичай є лапідарним і не охоплює всі відносини, що виникають при виконанні доручень про проведення НС(Р)Д. На практиці це призводить до неоднозначного

праворозуміння, процесуальних помилок та як наслідок – визнання отриманих під час проведення НС(Р)Д доказів недопустимими. Вказане зумовлює актуальність наукового аналізу зазначених питань та формулювання на його підставі науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення правового регулювання та правозастосування у цій сфері. Про актуальність теми дослідження також свідчить те, що до сьогодні комплексних наукових досліджень проблематики виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д в Україні не здійснювалось.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планом наукових досліджень кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та є складовою частиною цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 18 березня 2016 року (протокол № 9).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо порядку виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д, виявлення пов'язаних із цим проблем та розробка науково обґрунтованих підходів щодо можливих шляхів їх подолання.

Досягнення зазначеної мети зумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

- визначити правову природу доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д як основної правової підстави діяльності оперативних підрозділів з його виконання;
- охарактеризувати особливості порядку прийняття процесуальних рішень стороною обвинувачення та слідчим суддею щодо проведення оперативними підрозділами комплексу НС(Р)Д;
- виокремити етапи виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д та надати їм характеристику;
- виявити проблеми правового регулювання і правозастосування при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д та запропонувати шляхи їх подолання;
- розкрити особливості порядку використання та процесуального оформлення при проведенні НС(Р)Д заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів;
- алгоритмізувати взаємодію органу досудового розслідування, прокурора з оперативним підрозділом з метою документування злочинної діяльності та збирання доказів (на прикладі отримання неправомірної вигоди службовою особою);

- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення правової регламентації виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д.

Об'єктом дослідження виступають кримінальні процесуальні відносини, що виникають і розвиваються при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д.

Предметом дослідження є виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження і виконання зумовлених нею завдань використовувався комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, які застосовуються у правовій науці.

Звернення до діалектичного методу забезпечило вивчення порядку виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д з позиції його цілісності та взаємопов'язаності його окремих елементів. Системно-структурний метод застосовувався при характеристиці етапів виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д. Компаративний метод дозволив дослідити нормативні положення, що регулюють порядок виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення таємних слідчих дій у законодавстві інших держав. Статистичний метод використовувався з метою встановлення наявних тенденцій у правозастосуванні, обґрунтування висновку про те, що виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора є формою взаємодії, яка у переважній більшості випадків застосовується при необхідності проведення НС(Р)Д. Соціологічний метод використано при проведенні анкетування співробітників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів, слідчих суддів та адвокатів з питань виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д. Методи моделювання та абстрагування стали в нагоді при опрацюванні науково-теоретичних моделей змін до КПК з метою вдосконалення правової регламентації вказаного напряму діяльності. Метод узагальнення надав можливість, базуючись на окремих проявах правозастосовної практики виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д, сформулювати науково обґрунтовані висновки та надати рекомендації прикладного характеру. Задля забезпечення об'єктивності та всебічності проведеного дослідження і достовірності отриманих результатів вказані методи використовувались комплексно.

Нормативно-правову та інформаційну основу дисертації склали: Конституція України, міжнародно-правові акти і документи рекомендаційного характеру, КПК та інші закони України, підзаконні нормативно-правові акти, рішення Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, постанови Верховного Суду, Верховного Суду України, законодавство окремих

іноземних держав.

Теоретичну базу роботи склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних правників з теорії права, конституційного права, міжнародного права, кримінального та кримінального процесуального права, криміналістики, цивільного права та інших галузей юридичної науки.

Емпіричне підґрунтя дослідження становлять судова практика, доступна в Єдиному державному реєстрі судових рішень; статистичні дані Служби безпеки України стосовно НС(Р)Д та суб'єктів, які їх проводили, за 2013-2018 р.р.; зведені дані анкетування 83 практичних працівників (17 співробітників оперативних підрозділів, 16 слідчих, 18 прокурорів, 16 слідчих суддів та 16 адвокатів Харківської області), а також власний досвід автора дисертації, отриманий під час роботи в Службі безпеки України.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першою в українській кримінальній процесуальній науці кваліфікаційною науково-дослідною працею, присвяченою комплексній розробці проблеми виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д. До найбільш вагомих результатів, що містять наукову новизну, слід віднести такі.

Уперше:

- обґрунтовано, що доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д співробітниками оперативних підрозділів відповідає ознакам кримінального процесуального рішення;

- розроблено класифікацію НС(Р)Д залежно від терміну, протягом якого може бути досягнута їх мета: 1) одномоментні (разові); 2) триваючі, які, у свою чергу, можуть бути класифіковані на такі, що: а) тривають безперервно; б) проводяться необмежену кількість разів у межах строку дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д або постанови слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д;

- доведено необхідність нормативного регулювання порядку зупинення проведення одномоментних НС(Р)Д, що зумовлено практичною доцільністю та спрямовано на вирішення питання допустимості отриманих доказів;

- аргументовано доцільність удосконалення нормативного забезпечення залучення до проведення НС(Р)Д інших осіб (перекладача, спеціаліста, понятих). З цією метою розроблено порядок отримання допуску цих осіб до участі у проведенні НС(Р)Д та доступу до їх матеріалів;

- констатовано практичну необхідність використання під час проведення НС(Р)Д несправжніх (імітаційних) засобів як предмету вчинення злочину, у зв'язку з чим обґрунтовано доцільність доповнення відповідним положенням ч. 4 ст. 273 КПК;

- запропоновано передбачити можливість складання протоколу НС(Р)Д за результатами проведення її окремого етапу, що обумовлено його важливістю для подальшого використання в кримінальному провадженні або великим обсягом отриманої інформації. З огляду на це, визнано

за необхідне доповнити ч. 1 ст. 252 КПК нормативним положенням відповідного змісту;

- розроблено алгоритм взаємодії органу досудового розслідування, прокурора з оперативним підрозділом з метою документування злочинної діяльності та отримання доказів.

Удосконалено:

- аргументацію доцільності впровадження обов'язку надання слідчому судді матеріалів кримінального провадження з метою постановлення обґрунтованої ухвали про дозвіл на проведення НС(Р)Д;

- підхід, згідно з яким рішення слідчого або прокурора про залучення інших осіб до проведення НС(Р)Д має прийматися у формі постанови, у зв'язку з чим констатовано необхідність коригування підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють порядок залучення цих осіб;

- наукову позицію щодо унормування порядку залучення понятих до участі у виготовленні, огляді, помітці та врученні заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів під час контролю за вчиненням злочину.

Набули подальшого розвитку:

- положення про зняття грифу секретності з доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д та надання його разом з іншими матеріальними носіями інформації щодо НС(Р)Д стороні захисту для ознайомлення під час виконання вимог ст. 290 КПК;

- підхід щодо необхідності унормування в КПК порядку процесуального оформлення використання при проведенні НС(Р)Д заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів;

- обґрунтування пропозиції про проведення у виняткових випадках НС(Р)Д за згодою особи, права та законні інтереси якої можуть бути обмежені.

За результатами проведеного дослідження сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до ст. ст. 40, 84, 110, 113, 114, 248, 249, 251, 252, 259, 261, 262, 266, 271-273 КПК.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані: а) у науково-дослідних цілях – для подальшого опрацювання на підставі отриманих результатів проблеми виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д; б) у правотворчій сфері – при удосконаленні чинного кримінального процесуального законодавства України; в) у навчально-методичному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів з кримінального процесу; при викладанні курсу кримінального процесу та інших навчальних дисциплін; при викладанні на курсах підвищення кваліфікації працівників Служби безпеки України; г) у правозастосовній діяльності – для надання допомоги співробітникам оперативних підрозділів, слідчим, прокурорам, слідчим суддям, суддям у застосуванні закону та формуванні правозастосовної практики.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано на кафедрі кримінального

процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорено на засіданні кафедри, схвалено нею та рекомендовано до захисту. Її основні положення були предметом обговорення на постійно діючих науково-практичних семінарах: «Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Харків, 27 травня 2016 р.; м. Харків, 26 травня 2017 р.); «Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Харків, 21 жовтня 2016 р.; м. Харків, 20 жовтня 2017 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 24-25 червня 2016 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 1-2 квітня 2017 р.).

Наукові розробки дисертанта впроваджено в законопроектну роботу (довідка народного депутата України № 1/08/02 від 11.02.2019 року).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 6 наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, і в тезах 6 доповідей на наукових і науково-практичних конференціях, у тому числі й міжнародних.

Структура та обсяг дисертації зумовлені предметом, метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 7 підрозділів і 4 пункти, списку використаних джерел (252 найменування) та чотирьох додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 231 сторінка, із яких основний текст – 188 сторінок, список використаних джерел – 27 сторінок, додатки – 16 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, зв'язок із науковими програмами; визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, а також його методологічне і теоретичне підґрунтя; формулюється наукова новизна роботи; з'ясовується практичне значення одержаних результатів; указується ступінь їх апробації.

Розділ 1. «Правові підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами» складається з 2-х підрозділів.

У **підрозділі 1.1. «Кримінальні процесуальні рішення як правова підстава проведення негласних слідчих (розшукових) дій»** аналізуються наукові підходи до розуміння правової природи, сутності та визначення іманентних ознак кримінальних процесуальних рішень, які виступають правовими підставами для проведення НС(Р)Д оперативними підрозділами; представлені класифікації цих процесуальних рішень.

Обґрунтовано доцільність внесення змін до КПК в частині закріплення можливості складання слідчим, прокурором одного клопотання про надання дозволу на проведення декількох

НС(Р)Д та постановлення однієї ухвали слідчим суддею про дозвіл на проведення декількох видів НС(Р)Д відповідно, а також положення про необхідність обґрунтування строку їх проведення. Запропоновано передбачити в ст. 248 КПК положення, відповідно до якого клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення НС(Р)Д повинно відповідати матеріалам кримінального провадження, які надаються слідчому судді для підтвердження необхідності проведення НС(Р)Д.

У підрозділі 1.2. «Доручення слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії як правова підстава процесуальної діяльності співробітників оперативних підрозділів» виокремлено правові форми взаємодії слідчого, прокурора з оперативними підрозділами; визнано, що основною процесуальною формою взаємодії вказаних суб'єктів при проведенні НС(Р)Д є надання слідчим, прокурором оперативним підрозділам обов'язкових для виконання доручень про проведення таких дій. Результати дослідження встановлюють, що абсолютна більшість НС(Р)Д проводиться співробітниками оперативних підрозділів, які здійснюють процесуальну діяльність винятково в межах наданого доручення. Будучи основною правовою підставою проведення НС(Р)Д оперативними підрозділами, доручення слідчого, прокурора відповідає сутнісним ознакам кримінального процесуального рішення. З огляду на це, зроблено висновок про те, що доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д є кримінальним процесуальним рішенням (його поділяють 65,1% опитаних респондентів). Аргументовано позицію про те, що з метою використання результатів НС(Р)Д як доказів у кримінальному провадженні доручення слідчого, прокурора мають бути розсекречені разом з іншими матеріальними носіями інформації щодо НС(Р)Д.

Розділ 2. «Етапи виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій» складається із 3-х підрозділів.

Підрозділ 2.1. «Підготовка до проведення негласних слідчих (розшукових) дій за дорученнями слідчого, прокурора» присвячено аналізу проблемних питань, пов'язаних із організацією проведення НС(Р)Д (їх комплексів), забезпеченням необхідних умов для ефективного проведення цих дій оперативними підрозділами.

При дослідженні нормативного регулювання порядку організації проведення НС(Р)Д встановлено його недосконалість, що полягає, зокрема, у наявності в п. 5 ст. 251 КПК вимоги щодо визначення слідчим, прокурором у постанові про проведення НС(Р)Д відомостей про особу (осіб), яка буде проводити НС(Р)Д. Така вимога не відповідає принципу доцільності, оскільки доручення на проведення НС(Р)Д надається не конкретній особі, а керівнику відповідного органу правопорядку. Тому узгодження конкретного співробітника оперативного підрозділу на етапі винесення слідчим, прокурором постанови про проведення НС(Р)Д є недоцільним. З огляду на це, пропонується під час винесення постанови слідчим, прокурором про проведення НС(Р)Д, а також

надання відповідного доручення вказувати уповноважений оперативний підрозділ (у тому числі оперативно-технічні підрозділи), який має його виконувати, а питання визначення безпосередніх виконавців НС(Р)Д залишити у сфері повноважень їх керівників (такий висновок підтримують 89,2% опитаних практичних працівників).

У пункті 2.1.1. «Залучення інших осіб до участі у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій» стверджується, що специфіка окремих НС(Р)Д обумовлює необхідність залучення до їх проведення інших осіб (заявника, потерпілого, понятих, перекладача, спеціаліста). Рішення про це приймається слідчим або прокурором у формі постанови. Визнано за доцільне передбачити можливість залучення понятих до участі у виготовленні, огляді, помітці та врученні заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів (далі - ЗІ(П)З) або несправжніх (імітаційних) засобів (далі - Н(І)З) при проведенні контролю за вчиненням злочину. З огляду на існування суб'єктів господарювання, що спеціалізуються на доставці вантажів, речей, документів тощо, і не відносяться до установ зв'язку (представники яких беруть участь у процедурі накладення арешту, огляду та виїмки кореспонденції), виникає нагальна потреба у відповідному законодавчому врегулюванні цього питання шляхом внесення змін до статей 261, 262 КПК. Зважаючи на відсутність процедури допуску та доступу до матеріалів НС(Р)Д осіб, які залучаються до їх проведення, запропоновано доповнити ЗУ «Про державну таємницю» відповідними положеннями, що регламентують такий порядок (89,2% опитаних респондентів погоджується з необхідністю вирішення вказаного питання).

У пункті 2.1.2. «Засоби, що використовуються при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій» звертається увага на поліваріативність термінології щодо найменування засобів, які використовуються під час проведення НС(Р)Д, а також на визначення суб'єктів, які повинні приймати рішення про їх застосування, у зв'язку з чим пропонується внесення змін до п. 2 ч. 7 ст. 271, ч. 2, п. 2 ч. 3 ст. 272 та ст. 273 КПК. Автором вказується на необхідність доповнення ст. 273 КПК таким різновидом засобів як несправжні (імітаційні) помічені засоби, які є комбінацією ЗІ(П)З та Н(І)З, а також положень ч. 4 ст. 273 КПК щодо можливості використання Н(І)З у процесі доказування у вигляді предметів вчинення злочину. Наголошується на необхідності врегулювання в КПК порядку процесуального оформлення використання ЗІ(П)З при проведенні НС(Р)Д.

У підрозділі 2.2. «Проведення негласних слідчих (розшукових) дій» здійснено науковий аналіз підстав, строків та етапів проведення НС(Р)Д. З метою застосування єдиного підходу до унормування строків проведення негласних слідчих дій пропонуються зміни до ст. 249 КПК щодо встановлення граничного терміну їх проведення у 60 діб.

Зважаючи на те, що визначення слідчим, прокурором конкретної мети НС(Р)Д обмежує проведення такої дії у часі (після її досягнення відпадає необхідність у подальшій реалізації цих заходів), а також, враховуючи, що п. 4 ч. 1 ст. 251 КПК передбачає необхідність зазначення у

постанові слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д її мети, а стаття 248 КПК не містить такої вимоги щодо клопотання слідчого, прокурора та ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д, обґрунтовано доцільність доповнення п. 6 ч. 2 та п. 5 ч. 4 ст. 248 КПК відповідними положеннями. Запропоновано класифікацію НС(Р)Д залежно від терміну їх проведення на триваючі та одномоментні (разові). У свою чергу, триваючі НС(Р)Д умовно поділено на такі, що:

- а) тривають безперервно;
- б) проводяться необмежену кількість разів у межах строку дії ухвали слідчого судді або постанови слідчого, прокурора.

У пункті 2.2.1. «Гарантії нерозголошення відомостей про факт і методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій та заходи щодо захисту отриманої інформації» охарактеризовано систему правових гарантій нерозголошення цих відомостей. Відзначено, що у випадку, коли прокурор має намір використати під час судового розгляду як доказ інформацію, отриману внаслідок проведення НС(Р)Д, або певний її фрагмент, він зобов'язаний забезпечити збереження та цілісність всієї інформації (захист від несанкціонованого втручання, розмагнічування, деформації, знебарвлення, стирання тощо) або доручити слідчому виконати вказані заходи. Доручення прокурора слідчому на збереження результатів НС(Р)Д має бути письмовим. Такий обов'язок щодо одержаних матеріалів НС(Р)Д покладається і на працівників уповноваженого оперативного підрозділу, які виконують доручення про проведення НС(Р)Д, у період до передачі їх прокурору.

Пункт 2.2.2. «Розумні строки виконання доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та повідомлення оперативним підрозділом про затримку або неможливість їх виконання» присвячено аналізу критеріїв визначення розумних строків виконання оперативними підрозділами доручень про проведення НС(Р)Д.

Акцентовано увагу на необхідності віднесення слідчого до суб'єктів, які є повноважними встановлювати процесуальні строки, в тому числі строки виконання доручень на проведення НС(Р)Д оперативними підрозділами. Вказано на необхідність покладення обов'язку здійснювати контроль за дотриманням строків і повноти виконання доручення на керівника органу правопорядку та начальника уповноваженого оперативного підрозділу, який визначений як виконавець доручення, а також інформувати слідчого, прокурора про хід його виконання.

У підрозділі 2.3. «Фіксація результатів негласних слідчих (розшукових) дій» звернуто увагу на відсутність у ст. 252 КПК положення щодо можливості складання протоколу НС(Р)Д за результатами проведення її окремого етапу, що істотно ускладнює використання отриманої інформації для обґрунтування інших процесуальних рішень або оперування великою кількістю отриманої доказової інформації. З огляду на це, визнано за необхідне внести зміни до ч. 1 ст. 252 КПК. З метою дотримання засади розумних строків та уніфікації процедури передавання прокурору матеріалів, отриманих за результатами НС(Р)Д, визнано за доцільне синхронізувати положення ч.

З ст. 252 КПК та п. 4.3 Інструкції про НС(Р)Д в частині регулювання моменту направлення цих матеріалів. Запропоновано внести зміни до ч. 3 ст. 252 КПК, виклавши її в наступній редакції: «протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше 24 годин з моменту їх складання передаються прокурору».

Висловлені автором підходи до вирішення проблемних питань взаємодії слідчого, прокурора з оперативними підрозділами при проведенні НС(Р)Д надали підстави запропонувати алгоритм процесуальної діяльності по документуванню злочину.

Розділ 3. «Проблемні питання проведення оперативними підрозділами негласних слідчих (розшукових) дій в сучасних умовах протидії злочинності» складається з 2-х підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Проведення оперативними підрозділами негласних слідчих (розшукових) дій щодо особи за її добровільною згодою» досліджено теоретико-правові основи забезпечення конституційного права особи на таємницю спілкування та невтручання в її приватне життя, а також підстави його обмеження при проведенні НС(Р)Д. Здійснено компаративний аналіз законодавства США, Республік Казахстан і Молдова, а також Латвійської й Литовської Республік у частині правового регулювання порядку проведення негласних слідчих дій за добровільною згодою особи, якій надається значення однієї із правових умов законності проведення щодо неї таких дій.

З метою оптимізації діяльності з проведення НС(Р)Д, підвищення рівня правової захищеності особи обґрунтовано висновок про можливість проведення НС(Р)Д у виняткових невідкладних випадках за згодою особи, права та законні інтереси якої можуть бути обмежені, відзначено необхідність нормативної регламентації таких випадків і запропоновано процесуальний порядок проведення НС(Р)Д за добровільною згодою особи (наданою у письмовій формі) на підставі постанови прокурора.

У підрозділі 3.2. «Особливості виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій у зв'язку з обмеженістю дії КПК у просторі» з'ясовано, що для вітчизняного кримінального процесу альтернативою проведенню НС(Р)Д на території іншої держави без використання інституту міжнародної правової допомоги (у випадках незацікавленості іншої держави в розслідуванні злочинів) може бути законодавче врегулювання процедури використання розвідувальної інформації в якості доказів у межах досудового розслідування певної категорії кримінальних правопорушень, що надасть можливість виявляти і попереджати вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (терористичні акти тощо). Кримінальне провадження у таких випадках має здійснюватися з дотриманням вимог глави 40 КПК. З цією метою запропоновано внести необхідні доповнення до ст. 84 КПК та ст. 10 ЗУ «Про розвідувальні органи України».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, що полягає в отриманні нових результатів у вигляді наукових висновків щодо порядку виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д, виявленні пов'язаних із цим проблем у даній сфері правозастосування та розробці науково обґрунтованих підходів щодо можливих шляхів їх подолання. Проведене дослідження дає можливість сформулювати такі висновки і пропозиції.

1. Будучи основною правовою підставою проведення НС(Р)Д співробітниками оперативних підрозділів, доручення слідчого, прокурора відповідає іманентним ознакам кримінального процесуального рішення, а саме: – містить відповіді на правові питання, що виникають під час кримінального провадження; – має державно-владний характер; – являє собою юридичний факт, що породжує виникнення, зміну чи припинення кримінальних процесуальних відносин; – є загальнообов'язковим для виконання; – йому властивий владно-розпорядчий, пізнавально-посвідчувальний та ініціюючий характер; – вноситься у визначеному законом порядку та своєчасно; – втілюється у встановленій законом процесуальній формі; – спрямоване на вирішення завдань конкретного кримінального провадження.

2. З огляду на це, незважаючи на відсутність відповідного положення у ст. 110 КПК, автором зроблено висновок про те, що доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д є кримінальним процесуальним рішенням. У зв'язку з цим пропонується внести зміни до ч. 3 ст. 110 КПК, виклавши її в наступній редакції: «рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови, доручення. Зазначені процесуальні рішення виносяться у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне».

3. Як свідчить правозастосовна практика, розслідування багатьох кримінальних правопорушень потребує проведення комплексу НС(Р)Д, що обумовлюється тісним зв'язком окремих із них, а також фокусуванням кожного виду НС(Р)Д на різних аспектах протиправної діяльності, які в сукупності дозволяють вирішувати завдання досудового розслідування. Враховуючи, що однією ухвалою слідчого судді може бути надано дозвіл на проведення комплексу НС(Р)Д різних видів, пов'язаних між собою, пропонується внести зміни до чинного КПК в частині нормативного закріплення в п. 6 ч. 2 та п. 4 ч. 4 ст. 248 можливості винесення слідчим, прокурором одного клопотання про надання дозволу на проведення декількох НС(Р)Д та постановлення однієї ухвали слідчим суддею про дозвіл на проведення декількох видів НС(Р)Д відповідно, а також положення про необхідність обґрунтування строку їх проведення. У подібних випадках, на думку автора, слідчий, прокурор повинен надавати оперативному підрозділу одне доручення на проведення комплексу НС(Р)Д, до якого долучати відповідну ухвалу суду.

Під час дослідження встановлено випадки недотримання процесуальними керівниками вимог

п. 2.4 Інструкції про НС(Р)Д в частині невідкладного розгляду клопотання слідчого про надання дозволу на проведення НС(Р)Д, що істотно ускладнює вирішення завдань досудового розслідування. З огляду на це, пропонується внести зміни до п. 2.4 вказаної Інструкції, якими передбачити конкретний строк погодження прокурором відповідного клопотання по аналогії з постановленням слідчим суддею ухвали про дозвіл на проведення НС(Р)Д, тобто протягом 6 годин з моменту отримання.

4. Виконання оперативним підрозділом доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д являє собою процес, що складається з певних етапів, які в сукупності забезпечують вирішення конкретної задачі по одержанню і перевірці доказів. До таких етапів автором віднесено: 1) підготовку до проведення НС(Р)Д; 2) проведення (реалізацію) НС(Р)Д; 3) фіксацію ходу та результатів НС(Р)Д.

У зв'язку з тим, що законодавець не передбачає в ч. 1 ст. 252 КПК можливості складання протоколу НС(Р)Д за результатами проведення певного етапу таємної слідчої дії, хоча в деяких випадках це обумовлено його важливістю для подальшого розслідування або великою кількістю отриманої інформації, визнається за доцільне унормувати складання такого протоколу не тільки за результатами проведення НС(Р)Д, а й її окремого етапу. Терміновість складання протоколу щодо певного етапу НС(Р)Д необхідна не стільки для інформування прокурора, скільки з метою найшвидшого початку процедури розсекречення відповідних матеріалів та використання їх в не таємному вигляді у кримінальному провадженні (наприклад, надання протоколу огляду та дослідження протоколу за результатами проведення НС(Р)Д та його додатків, з яких знято гриф секретності, слідчому судді як додаткового обґрунтування до клопотання про дозвіл на обшук).

За результатами проведеного дослідження запропонована класифікація НС(Р)Д в залежності від терміну їх проведення на триваючі та одномоментні (разові). При цьому, триваючі НС(Р)Д умовно поділено на такі, що: а) тривають безперервно; б) проводяться необмежену кількість разів у межах строку дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д або постанови слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д. Крім того, зроблено висновки, що одномоментні (разові) НС(Р)Д не обов'язково повинні бути безперервними у часі. Їх зупинення процесуально можливе за умови обґрунтування конкретними причинами та обставинами кримінального провадження, які змушують слідчого або працівника уповноваженого оперативного підрозділу приймати подібне рішення з метою збереження можливостей по збиранню та перевірці доказів.

5. Констатується відсутність в КПК положень, які регулюють питання надання доручення установі зв'язку та визначення підстав для залучення співробітника вказаного закладу до проведення такого виду НС(Р)Д, як накладення арешту, огляд і виїмка кореспонденції, а також існування суб'єктів господарювання, що спеціалізуються на доставці вантажів, речей і документів (так звані «служби доставки»), які не відносяться до установ зв'язку. Такі прогалини правового

регулювання негативно позначаються на ефективності практики проведення НС(Р)Д, з огляду на що пропонується внести зміни до статей 261, 262 КПК, а саме – передбачити поняття «комерційні (транспортні) відправлення», яким охопити пересилку вантажів, речей, документів тощо, які здійснюють транспортні компанії та служби доставки, а також виключити з КПК положення про надання доручення установі зв'язку, замінивши його на положення про необхідність залучення слідчим, прокурором представника відповідного закладу до вказаного виду НС(Р)Д.

Проведення окремих НС(Р)Д передбачає необхідність залучення до участі в них інших осіб (заявника, потерпілого, перекладача, спеціаліста, понятих тощо). Це актуалізує питання нормативного регулювання порядку допуску і доступу вказаних осіб до матеріалів НС(Р)Д. Відсутність відповідного нормативного порядку істотно ускладнює правозастосування. З урахуванням сказаного пропонується доповнити ЗУ «Про державну таємницю» статтями 22-1 та 27-1. Стаття 22-1 «Допуск осіб до матеріалів НС(Р)Д, які містять державну таємницю» наступного змісту: 1) допуск до матеріалів НС(Р)Д, які становлять державну таємницю, надається особам, залученим до її (їх) проведення, на підставі письмового рішення слідчого, прокурора в обсязі, необхідному для проведення процесуальних дій; 2) якщо потреба особи у відомостях, що становлять державну таємницю, пов'язана із залученням її до проведення НС(Р)Д, допуск надається слідчим, прокурором за місцем проведення досудового розслідування; 3) надання допуску до матеріалів НС(Р)Д передбачає: визначення необхідності ознайомлення особи із секретною інформацією; взяття особою письмового зобов'язання щодо збереження інформації, яка стала їй відома у зв'язку з участю в НС(Р)Д і становить державну таємницю; попередження особи про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, які становлять державну таємницю; 4) строк дії допуску особи до матеріалів НС(Р)Д, які містять державну таємницю, припиняється у разі скасування грифів секретності матеріалів процесуальної дії у встановленому законом порядку. Стаття 27-1 «Доступ осіб до матеріалів НС(Р)Д, які містять державну таємницю» має включати наступні положення: 1) доступ до матеріалів НС(Р)Д, які становлять державну таємницю, надається особам, яким надано допуск до матеріалів НС(Р)Д, які становлять державну таємницю, на підставі письмового рішення слідчого, прокурора; 2) рішення про надання доступу до конкретної секретної інформації та матеріальних носіїв приймається слідчим, прокурором у формі постанови разом із вирішенням питання про надання допуску особі до матеріалів НС(Р)Д, які містять державну таємницю.

6. Проведеним дослідженням встановлено, що в багатьох випадках під час виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д виникає необхідність використання Н(І)З, які фактично виступають предметом вчинення злочину. Однак, як свідчить зміст ч. 4 ст. 273 КПК, законодавцем це не враховано. У зв'язку з цим, визнано за необхідне ч. 4 ст. 273 КПК викласти в такій редакції: «несправжні (імітаційні) засоби, застосовані

під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, використовуються у процесі доказування у вигляді первинних засобів, знарядь або предмету вчинення злочину, крім випадків, якщо суд встановить порушення вимог цього Кодексу під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії».

Використання при проведенні НС(Р)Д ЗІ(П)З або Н(І)З потребує відповідного процесуального оформлення, яке відіграє важливе значення при оцінці достовірності та допустимості результатів НС(Р)Д. Відсутність в КПК вимог щодо порядку процесуального оформлення використання вказаних засобів є прогалиною правового регулювання та призводить до відсутності правової визначеності в цьому питанні, а відтак, – знижує ефективність НС(Р)Д. З огляду на це, видається за доцільне доповнити ч. 2 ст. 273 КПК відповідним положенням наступного змісту: «Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів та використання задалегідь ідентифікованих (помічених) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій оформлюється відповідним протоколом».

7. З метою оптимізації діяльності оперативних підрозділів по проведенню НС(Р)Д за дорученням слідчого, прокурора потребує унормування можливості проведення у виняткових випадках НС(Р)Д за згодою особи, права та законні інтереси якої можуть бути обмежені. Здійснення компаративного аналізу, а також вивчення теоретико-правових основ забезпечення прав і свобод людини дозволили дійти висновку, що такий механізм переслідує легітимну мету, не порушує саму сутність прав і свобод людини, а між його метою і можливістю у виняткових випадках проведення НС(Р)Д за згодою особи існує пропорційне співвідношення.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Соколов О.В. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо особи за її добровільною згодою як дієвий механізм отримання доказів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 5, т. 2. С. 170-176.
2. Соколов О.В. Проблемні питання взаємодії слідчого, прокурора з оперативними підрозділами на підставі доручення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 124-134.
3. Соколов О.В. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії: окремі питання правового регулювання та правозастосування. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. Вип. 4. С. 48-55.
4. Соколов О.В. Кримінальні процесуальні рішення як підстава проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 3. С. 148-154.

5. Соколов О.В. Залучення оперативним підрозділом осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 6. С. 133-139.

6. Соколов О.В. Засоби, що використовуються оперативним підрозділом при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Публічне право*. 2018. Вип. 1 (29). С. 179-186.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Соколов О.В. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії: окремі питання правового регулювання та правозастосування. *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків, 2016. Вип. 7. С. 331-338.

2. Соколов О.В. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій на території іншої держави: постановка проблеми. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24-25 черв. 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 131-134.

3. Соколов О.В. До питання можливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо особи за її добровільною згодою. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару (м. Харків, 21 жовт. 2016 р.). Харків, 2016. Вип. 8. С. 74-78.

4. Соколов О.В. Доручення слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій: деякі аспекти правозастосовної практики. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1-2 квіт. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 232-235.

5. Соколов О.В. До питання проведення НС(Р)Д слідчим спільно з оперативним підрозділом. *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару (м. Харків, 26 трав. 2017 р.). Харків, 2017. Вип. 8. С. 216-220.

6. Соколов О.В. Підготовка оперативного підрозділу до проведення НС(Р)Д: кримінальні процесуальні аспекти. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару (м. Харків, 20 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. Вип. 9. С. 130-134.

АНОТАЦІЯ

Соколов О. В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2019.

У роботі комплексно досліджено проблему виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Виокремлено етапи виконання та надано їх характеристику. Розглянуто процедуру залучення осіб до участі у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, а також особливості порядку процесуального оформлення засобів, що використовуються при проведенні цих дій. Проаналізовано окремі проблемні питання проведення оперативними підрозділами негласних слідчих (розшукових) дій в сучасних умовах протидії злочинності.

Ключові слова: кримінальні процесуальні рішення, доручення, оперативні підрозділи, негласні слідчі (розшукові) дії, конфіденційне співробітництво, заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби, несправжні (імітаційні) засоби, матеріальні носії секретної інформації.

АННОТАЦИЯ

Соколов А.В. Исполнение оперативными подразделениями поручений следователя, прокурора о проведении негласных следственных (розыскных) действий. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2019.

В работе комплексно исследована проблема исполнения оперативными подразделениями поручений следователя, прокурора о проведении негласных следственных (розыскных) действий. Определена правовая природа поручения следователя, прокурора о проведении таких действий как правового основания процессуальной деятельности оперативных подразделений по его исполнению. Выделены имманентные признаки уголовных процессуальных решений и обосновано, что данное поручение соответствует указанным признакам.

Автором охарактеризованы этапы исполнения оперативными подразделениями поручений следователя, прокурора о проведении негласных следственных (розыскных) действий, среди которых: подготовка к их проведению; проведение (реализация) негласных следственных (розыскных) действий, а также фиксация их хода и результатов. Рассмотрены процедура привлечения лиц к участию в проведении негласных следственных (розыскных) действий путем предоставления им допуска и доступа к материалам, которые содержат государственную тайну, а также особенности порядка процессуального оформления средств, используемых при проведении

негласных следственных (розыскных) действий.

Диссертантом проанализированы отдельные проблемные вопросы исполнения оперативными подразделениями поручений следователя, прокурора о проведении негласных следственных (розыскных) действий в отношении лица по его добровольному согласию и в связи с ограниченностью действия УПК в пространстве.

На основании исследования действующего правового регулирования, правоприменительной практики, правовых позиций ЕСПЧ, а также представленных в науке уголовного процесса доктринальных подходов сформулированы предложения, направленные на усовершенствование законодательства Украины в части регламентации порядка исполнения оперативными подразделениями поручений следователя, прокурора о проведении негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: уголовные процессуальные решения, поручения, оперативные подразделения, негласные следственные (розыскные) действия, конфиденциальное сотрудничество, заранее идентифицированные (помеченные) средства, ненастоящие (имитационные) средства, материальные носители секретной информации.

SUMMARY

Sokolov O.V. Execution of operational units of the orders issued by the investigator, prosecutor on performance of covert investigative (search) actions. – Qualifying work as manuscript copyright.

Thesis for a Candidate Degree in Law Sciences, qualification 12.00.09 “Criminal Procedure and science of crime detection; forensics; intelligence actions”. – Yaroslav Mudry National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The work contains comprehensive study of execution of operational units of the orders issued by the investigator, prosecutor on performance of covert investigative (search) actions. The stages of execution are identified and their characteristics are given. Procedure of involving individuals in performance of covert investigative (search) actions as well as aspects of procedural implementation of means used during these actions is reviewed. The author analyses certain problematic issues of performing covert investigative (search) actions by operational units under current conditions of crime counteraction.

Key words: criminal procedural decisions, orders, operational units, covert investigative (search) actions, confidential cooperation, pre-identified (marked) means, false (imitation) means, material media of classified information.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент Давиденко С. В.

Підписано до друку _____ 2019 р. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. – вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № ____

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77